
DEMOKRATIJA ZA OBRAZOVANJE

DEJAN ILIĆ

Krajem oktobra 2012, Vlada Srbije usvojila je “Strategiju razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine”.^I Na nacrtu Strategije radilo je godinu i više dana stotinjak stručnjaka. Pre samog usvajanja vodila se i javna rasprava o tom nacrtu. U raspravi se kristaliziralo nekoliko zahteva za koje se čini da ih je Strategija ispunila. Tvrdim, pak, da Strategija ima ozbiljne nedostatke. Ti nedostaci su suštinski i tiču se kako perspektive koju taj dokument otvara za pogled na obrazovanje tako i zadataka obrazovanja koji se njime definišu. Ovde ću ukratko pokazati da je ta perspektiva isuviše uska, a zadaci – neostvarivi. Moguće su, razume se, i drugačije perspektive i drugačije formulisani zadaci. I o njima je reč u ovom tekstu.

Učesnici rasprave o obrazovanju u Srbiji slažu se oko dve stvari. Prvo, ta rasprava treba da dovede do konsenzusa o svrhama domaćeg obrazovanja. Drugo, dva aspekta su bitna kada govorimo o tim svrhama: a) obrazovanje je ključan uslov za izgradnju društva koje je sposobno da obezbedi zaposlenost građana

---

^I Ovaj tekst nastao je na osnovu građe i beleški koje su Ani Kolarić i meni poslužile u osmišljavanju sadržaja i strukture konferencije “Obrazovanje za demokratiju”. U njega je delimično ušla i skica koju sam, kao jedan od organizatora, pripremio za uvodnu reč, kao i komentari koje sam, u svojstvu moderatora, iznosio tokom konferencije. Smatram da je poziciju sa koje sam zajedno sa Anom Kolarić pristupio radu na konferenciji bolje dati u jednom celovitom tekstu, umesto da se ona rekonstruiše iz niza fragmenata rasutih u materijalima sa konferencije. Iako u njemu navodim i građu koja se pojavila kasnije, tekst je čvrsto vezan za teme i pitanja koji su bili u žiži same konferencije.

na;² i b) obrazovanje treba da garantuje kulturni razvoj koji uspešno čuva nacionalnu tradiciju i identitet.³ Međutim, ni insistiranje na konsenzusu ni definisanje svrha obrazovanja u vezi sa privredom i “nacionalnim”⁴ identitetom nisu dobra osnova za smisljeni razgovor o obrazovanju u Srbiji. U proteklih desetak godina nije se mnogo odmaklo u racionalizaciji i operacionalizaciji mreže škola, decentralizaciji i finansiranju obrazovnog sistema, te podizanju kvaliteta obučenosti nastavnika, i pored toga što

---

2 “... promišljen, organizovan i kvalitetan” sistem obrazovanje je, kako to stoji na internet strani Ministarstva prosvete, “jedan od ključnih uslova za razvoj Srbije ka društvu zasnovanom na znanju sposobnom da obezbedi dobru zaposlenost stanovništva”. – <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/> (pristup: 29. II. 2012). U nešto dramatičnijem obliku, u suštini isti stav zastupa, recimo, i Liberalno demokratska partija: “LDP veruje da su protržišne reforme, fiskalna odgovornost, oslobađanje novca za privatno preduzetništvo, razvoj obrazovanja, saniranje katastrofe u zdravstvenom i penzijskom fondu, afirmacija privatne umesto državne svojine jedini normalan način da Srbija ne propadne.” – 19. 8. 2012, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1159138/LDP+za+reformski+rebalans.html> (pristup: 12. 16. 2012).

202

3 To obrazovanje, kako stoji u samoj “Strategiji razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020”, treba da “istrajno i posvećeno čuva i neguje nacionalno kulturno nasleđe i identitet”. Link za preuzimanje teksta Strategije na <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/page.php?page=307>. Citat na str. 5.

4 Termin nacionalni ovde je pod navodnicima da bi se naglasilo da je reč o etno-nacionalnom identitetu, a ne o nacionalnom identitetu shvaćenom u smislu identifikacije stanovnika Srbije sa državom čiji su građani. Razume se da je etno-nacionalni identitet daleko manje inkluzivan i ne predstavlja dobru osnovu za obrazovanje koje treba da integriše građane Srbije stvarajući između njih veze solidarnosti. Da su se autori Strategije opredilili upravo za etno-nacionalni identitet potvrđuje već i nastavak rečenice u kojoj se insistira na *istrajnom* i *posvećenom* čuvanju i negovanju nacionalnog kulturnog nasleđa i identiteta: obrazovanje, dakle, treba i da “razvija tolerantan i kooperativan odnos prema drugim kulturama”. – Ibid. Nije prevelik trud preformulisati ovaj stav – u najblažoj varijanti reč bi mogla biti o pukom prebacivanju imenice identitet iz oblika za jedninu u oblik množine – tako da se on otvori prema nacionalnom identitetu shvaćenom u jednom građanskom smislu. Recimo: *obrazovanje u Srbiji treba da neguje nacionalni identitet i kulturne identitete, uključujući tu i etničke, nudeći pored ostalog i znanja i veštine za njihovo kritičko preispitivanje.*

su se svi složili da to moraju biti uporišne tačke za poboljšanje obrazovanja u Srbiji. To potvrđuje da je problem obrazovanja ozbiljniji od traganja za konsenzusom i leži dublje nego što sežu temelji o kojima je taj konsenzus očito već postignut. Po prirodi stvari, problem je opštiji od samog obrazovanja, i tiče se društva u celini. Ne treba nam konsenzus o obrazovanju, potreban nam je dogovor o društvu u kome hoćemo da živimo. Kada se polože temelji za pristojno društvo u Srbiji, i samo obrazovanje imaće na šta da se osloni.

No, mogu li se temelji pristojnog društva polagati i putem obrazovnih reformi? Ako to jeste moguće, to praktično znači da obrazovni konsenzus mora biti opštiji od onog o kome se sada govori u vezi s obrazovanjem i mora se ticati društva u celini. Ako se postigne jedan takav konsenzus o temeljnim društvenim aranžmanima, sve ono za šta se sada traži saglasnost u polju obrazovanja može biti predmet stalnog sporenja, a da od toga nema štete. U ovom tekstu zalažem se za jedan takav konsenzus. Da bih opisao u čemu se on sastoji, preispitujem upravo ona dva aspekta oko kojih je postignuta saglasnost. Nadalje ću, dakle, govoriti, o odnosu između obrazovanja i privrede, s jedne, i obrazovanja i identiteta, s druge strane.

I. OBRAZOVANJE I PRIVREDA

Govoreći o “obrazovanju kao razvojnom potencijalu Srbije”, jedan od autora Strategije rekao je i to da je “potrebno usmeriti pare ka onim oblicima i nivoima obrazovanja koji su značajni za razvoj društva i privrede”.⁵ Tako on sažima svrhe obrazovanja definisane Strategijom. Na prvi pogled, tu imamo posla s jednim nizom naizgled zdravorazumskih izvoda: potrebe privrede mogu se utvrditi jer su objektivno date; tim potrebama treba prilagoditi obrazovanje; deca školovanjem stiču znanja i veštine koji odgovaraju utvrđenim potrebama; zahvaljujući stečenom obrazovanju, mladi po izlasku iz škole lako pronalaze posao; to im omogućuje da vode udoban i ispunjen život. Ova slika je upadljivo jednostavna. Tu se govori o tržištu koje reguliše ponudu i potražnju. Ponuda i potražnja treba da oblikuju obrazovanje. No, ništa na toj slici nije ni blizu jednostavnog, da ne govorimo o zdravom razumu. Pođimo od toga da samo obrazovanje – pod obrazovanjem sada pre svega mislim na škole – na dva načina može biti povezano sa tržištem. S jedne strane, same škole mogu biti na tržištu; s druge strane, one se mogu oblikovati tako da odgovore potrebama tržišta.

203

---

⁵ Ivan Ivić, u “Sve manje dece, sve više fakulteta”, *Politika*, 3. 12. 2012. Dostupno na <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Sve-manje-dece-sve-vise-fakulteta.sr.html> (pristup: 5. 12. 2012).

I.I. Škole na tržištu

Ako izuzmemo visoko obrazovanje, i nešto izuzetaka u srednjem i osnovnom obrazovanju, ideja o privatnim školama u Srbiji iznosi se retko i stidljivo. Zbog toga o školama na tržištu, iako je to veoma složena tema, ovde neće biti mnogo reči. Zamisao koja stoji iza privatnih škola je sledeća: to što ih ne finansira država oslobađa privatne škole obaveze da do kraja slede nacionalne programe; delimična samostalnost u odnosu na te programe daje im nešto veću slobodu u kreiranju sopstvenih kurikuluma; to ih naposljetku čini fleksibilnijim – mogu brže da reaguju na promene, prilagode se novouspostavljenim potrebama ili odrede grupe prema kojima definišu svoju obrazovnu ponudu – pa onda i privlačnijim za decu i roditelje. Važna je i zdravorazumska pretpostavka u vezi sa tim školama: pošto zavise od broja đaka koje su uspele da privuku, te škole su dodatno motivisane da biraju što bolje nastavnike i rade prema programima čiji kvalitet potvrđuje praksa. Kada se sve sabere, izgleda kao da privatne škole čine obrazovnu ponudu raznovrsnijom, a obrazovni sistem razudjenijim i kvalitetnijim, pored ostalog i tako što posredno podstiču i javne škole da poboljšaju rad i efikasnost. Takva predstava o privatnim školama toliko je ubedljiva da su u nizu zemalja sve jači zahtevi da država dobar deo novca koji se izdvaja za obrazovanje preusmeri – recimo, sistemom vaučera – ka tim školama.

204

Međutim, istraživanja u Sjedinjenim Državama, Engleskoj i Velsu, Novom Zelandu, Australiji i skandinavskim zemljama daju drugačiju sliku o učinku privatnih škola i njihovom delovanju na obrazovni sistem u celini.⁶ Bitan segment te priče tiče se uključivanja privatnih škola u sisteme državnog finansiranja. Njihov negativan učinak proizlazi upravo iz sprege obrazovanja sa tržištem, u koju je onda uvučena i sama država.

Da bi se škole i obrazovanje “izneli” na tržište i tretirali kao “roba” mora im se odrediti cena. To znači da razne škole i razni kurikulumi moraju biti međusobno sa-merljivi, to jest uporedivi prema jednom obuhvatnom skupu kriterija na osnovu kojih im se utvrđuje vrednost. Kriteriji se izvode iz onoga što se shvata kao osnovna svrha obrazovanja. Vrednost se utvrđuje na osnovu rezultata koje učenici postižu na testiranju koje se sprovodi na nacionalnom nivou. Testovima se proveravaju konkretna znanja i veštine učenika prema onome što se kao poželjna znanja i veštine definiše osnovnom svrhom obrazovanja. Svi učenici jedne zemlje na isti način rešavaju iste testove, koji su osmišljeni

---

6 Do kraja ovog odeljka koristim podatke, analizu i zaključke koji su izneti u Michael W. Apple, *Educating the “Right” Way. Markets, Standards, God, and Inequality*, drugo izdanje, New York, Routledge, 2006. Vidi i tekst Michaela Applea “Proizvodnja razlike” u ovom broju *Reči*, čije je delove Apple izložio na konferenciji “Obrazovanje za demokratiju”.

na osnovu definisanih kriterija i svrha.⁷ Na osnovu rezultata sa testiranja prave se javne nacionalne liste škola. Rangiranje škola omogućuje i utvrđivanje cena na obrazovnom tržištu i snalaženje na njemu: na osnovu tih rezultata deca i roditelji biraju školu. Mesto na rang listi određuje vrednost škole na obrazovnom “tržištu”. Vrednost na obrazovnom “tržištu” određuje sudbinu škole.

Testiranje stoga ima presudnu ulogu u strukturiranju obrazovnog sistema. Rezultati na testovima praktično imaju veći značaj od onoga što se zaista radi ili što bi trebalo da se radi u školama. S jedne strane, važna su samo ona znanja koja se mogu izmeriti testiranjem (a uvek je reč o testovima koji se rade olovkom na listu hartije). S druge strane, kompetitivne veštine i sposobnosti za rešavanje testova (olovkom na papiru) postaju važnije od drugih veština i sposobnosti. Zbog njegovog praktično centralnog mesta unutar obrazovne strukture, prema testiranju se savijaju i sadržaji nastavnih programa i rad sa učenicima u školama. Škola se svodi na pripremu učenika za izlazak na test. Pošto su testovi za sve isti, i sadržaj nastavnih programa i rad sa učenicima na nacionalnom nivou postaju u stvari jednoobrazni. U konačnom izvodu, umesto razudjenijeg i fleksibilnijeg obrazovnog sistema, koji je prilagođen raznim potrebama i različitim grupama, dobija se uniformno, kruto školstvo. Umesto da se decentralizuje, za šta postoji osnova u formalnoj autonomiji škola, obrazovni sistem se suštinski centralizuje putem implicitnog ili eksplicitnog nacionalnog kurikuluma koji se ogleda u sadržaju testova. Kreativnost u oblikovanju sadržaja nastave i njenom izvođenju, kao i kreativnost samih učenika, gube značaj u poređenju sa rezultatima testiranja, koji su jedina mera za kvalitet.

Da stvar bude gora, škole u takvim okolnostima sve više tragaju za decom koja su nadarena i sposobna da ostvare dobre rezultate na testiranju. To ima pogubne posledice po inkluzivnost i jednake šanse, za koje se navodno svi zalažu i u čije ime se i sprovode reforme. Sistem u čijem je središtu uniformno testiranje privileguje već privilegovane i povećava socijalne i sve druge razlike u društvu: segregacija se ogleda u tome što se deca iz povlašćenih društvenih grupa slivaju ka kvalitetnijim školama, ili se kvalitetnije škole “pomeraju” ka mestima gde te grupe žive, dok deca iz diskriminiranih grupa završavaju u nekvalitetnim školama, čime se cementira osnova za njihovu dalju diskriminaciju. Ko

---

⁷ Jednaka primena testova na sve škole i učenike daleko je od bilo kakve ideje ravnopravnosti, iako bi se na prvi pogled moglo učiniti da neka ideja jednakosti stoji u osnovi takvog testiranja. Dovoljno je pomisliti na nejednake početne pozicije učenika iz raznih društvenih grupa, da bi se shvatilo kako je ideja o jednakom testiranju duboko nepravilna prema deci koja pripadaju grupama u podređenom položaju.

god da se danas u Srbiji založi za privatne škole, mora imati sve ovo u vidu, kako ne bi došlo do sličnih promašaja.

Težnje da se obrazovanje saobrazi merkantilnom duhu u osnovi imaju jednu jednostavnu sliku tržišta.⁸ Na tom tržištu se, veruju merkantilni reformatori obrazovanja, sreću racionalni kupac i prodavac. Kupac zna šta mu treba i kako do toga da dođe. Prodavac izlazi u susret potrebi kupca. Na kraju, važno je i to što sâm kupac, pošto je obavio kupovinu, procenjuje i da li je dobro izabrao, to jest da li roba ili usluga koje mu je prodavac prodao zaista odgovaraju njegovoj potrebi. Ne moramo se ovde pitati da li taj prosti obrazac odgovara bilo kojoj situaciji na tržištu. Dovoljno je pokazati da ova zdravorazumska slika ne odgovara obrazovanju, koliko god da je ono spregnuto sa tržištem.

206 Za razliku od binarne strukture kupac-prodavac koja čini okosnicu pojednostavljene, zdravorazumske slike o tržištu – koja se podrazumeva i kada govorimo o obrazovanju – obrazovna struktura je znatno složenija i sa više individualnih i kolektivnih aktera. U toj strukturi svoje mesto imaju i dete, i roditelj, i škola, i država, i privreda, i društvo. Stvari su tu znatno komplikovanije nego što se može učiniti na prvi pogled. Prema jednostavnoj binarnoj šemi, škole su u ulozi prodavca, a roditelji igraju kupce koji biraju za svoju decu. Međutim, u jednom realnijem prikazu stvari, koji uzima u obzir više aktera, možemo imati sledeću sliku: roditelj bira školu koju pohađa dete a cenu plaća država. Funkcija kupca razlaže se dakle na roditelja koji bira, dete koje koristi i procenjuje obrazovnu uslugu, i državu koja plaća, recimo vaučerom koji daje roditelju ili tako što direktno finansira školu za koju se odluči dovoljan broj đaka. Pored toga, i funkcija škole komplikuje se na tržištu: škola više nije samo prodavac koji nudi proizvod (obrazovanje), nego postaje i kupac u potrazi za talentovanom i sposobnom decom.

Stvari sa obrazovanjem i tržištem krajnje se komplikuju kada slika obuhvati i privredu i društvo. Dovoljno je da se zapitamo da li su privreda i društvo tu u ulozi kupca ili prodavca, pa da shvatimo da zdravorazumska slika obrazovanja na tržištu i za tržište jednostavno – ne valja.

---

8 Do kraja ovog pasusa i u sledećem pasusu preuzimam argumente i zaključke iz izlaganja “Educating Citizens for a Pluralistic Society” [“Obrazovanje građana za pluralno društvo”] Waltera Feinberga, sa konferencije “Obrazovanje za demokratiju”. Vidi Feinbergov tekst u ovom broju *Reči*, kao i Walter Feinberg, *Zajedničke škole/različiti identiteti*, preveo Dejan Ilić (Beograd: Fabrika knjiga, 2012).

I.2. Škole za tržište

Još jednom, razgovor o privatnim školama u Srbiji nešto je što nas tek očekuje, i što bismo danas mirno mogli da ostavimo po strani. Razgovor o *školama za tržište*, naprotiv, jeste tema dana. Da ponovimo: u pitanju je jednostavna ideja po kojoj oblikovanje školstva prema utvrđenim potrebama privrede garantuje pojedincima zaposlenje, a time i dobar život, što za društvo u celini znači skladan i održiv razvoj.

Pođimo od toga da će dete koje se danas rodi biti obuhvaćeno formalnim obrazovnim ciklusom koji će se završiti za nekih dvadest do trideset godina.⁹ Ako danas planiramo obrazovanje za to dete, moramo podjednako imati u vidu taj period i biti u stanju da mislimo preko njega, jer alatke koje će dobiti od nas tokom narednih par decenija, ono će početi da koristi i koristiće u decenijama koje potom slede. Ako danas hoćemo da kreiramo obrazovanje u skladu sa potrebama privrede, moramo biti u stanju da predvidimo te potrebe kroz trideset godina. Međutim, u razgovoru o budućnosti u kojoj će se dete naći za trideset godina razumno je da se složimo samo oko toga da se ne možemo složiti. Banalna je istina da na duže staze nije moguće sa sigurnošću predvideti kretanja na tržištu. Zbog toga su potrebe privrede, gledano na srednji ili duži rok, faktor koji je tako nestabilan da naprosto nije pametno uzeti ga za osnovu kada se oblikuje obrazovanje. Umesto da bezuspešno zamišljamo budućnost, dovoljno je da se osvrnemo na nedavnu prošlost: iskustvo sa raznim stručnim školama uči nas kako je nezahvalno usmeravati decu ka konkretnim potrebama privrede.

207

Ali, zarad argumenta, pođimo od nekoliko nespornih tvrdnji. Ljudi će i za par decenija morati da jedu. Tu hranu će neko morati da proizvede. Dakle, poljoprivreda će sasvim sigurno i dalje biti važna grana privrede. Na sličan način možemo tvrditi da će biti značajna i energetika. Da li iz toga onda treba da zaključimo da je najsigurnije da svu decu obrazujemo za rad u poljoprivredi i prehrambenoj industriji, kao i u oblasti energetike?¹⁰ Koliko god nam ta slika izgledala groteskno, ona je naprosto koherentan izvod

---

9 U ovom pasusu koristim neke argumente iz izlaganja Aleksandra Baucala "Ne samo za tržište", sa konferencije "Obrazovanje za demokratiju". Vidi Baucalov tekst u ovom broju *Reči*. I ovaj odeljak, kao i čitav tekst delom preispituju stavove koje Baucal obrazlaže i zastupa u svom tekstu. Baucalova ideja konsenzusa o kompetencijama koje deca treba da steknu školovanjem i koje će biti proveravane putem, recimo, Pisa testova, koliko god bila dobronamerna i u jednom smislu prihvatljiva, može se u praksi pokazati pogubnom ako se jasno ne definiše okvir – mislim pored ostalog i na normativni okvir – unutar koga te kompetencije imaju smisla.

10 Da je ovde, nažalost, reč o jednoj realnoj opciji, a ne o preterivanju kojim se hoće dodatno osnažiti argument, potvrđuju reči koje je Dragan Đilas

upravo opisane logike, koja ne može da se odlepi od zdravorazumskog poimanja koje društvu i obrazovanju prilazi iz ugla tržišta.

Privreda je samo jedan segment društva. Prilagođavanjem obrazovanja privredi, čitavo društvo podređuje se akterima na tržištu. Tržište teži da favorizuje najjače aktere. Umesto da kontrolišu tržište, sprečavaju monopole i ublažavaju negativne efekte delovanja tržišnih mehanizama, države često i same svojim merama učestvuju u privilegovanju najjačih. Putem obrazovanja koje je prilagođeno zahtevima tržišta, država praktično poziva te aktere da oblikuju društvo prema svojim partikularnim potrebama. Sasvim je nebitno da li je reč o individualnim ili kolektivnim (klasnim) akterima. Pitanje koje tu treba postaviti vrlo je jednostavno: zašto bi država radila isključivo za privredu i tako čitavo društvo dovela u podređen položaj učinivši ga zavisnim od najjačih ili najbogatijih individualnih ili kolektivnih aktera?

No, kada govorimo o društvu i obrazovanju, o čemu zapravo govorimo?

2. OBRAZOVANJE I IDENTITET

Pitanje o čemu govorimo kada govorimo o društvu i obrazovanju može se razložiti na više pitanja: a) u čije ime govorimo; b) kome se obraćamo; i c) u koje svrhe to radimo? Nadalje, pitanje kome se obraćamo može se dalje razviti u dva pitanja: a) ko je zamišljeni adresat obrazovanja; i b) ko je stvarni adresat obrazovanja? Sva ova pitanja u čvrstoj su vezi sa utvrđivanjem legitimnosti obrazovne politike i mogu se preformulisati i na sledeći način: Čije se znanje

208

---

izgovorio 14. II. 2012, u svojstvu pretendenta na mesto predsednika Demokratske stranke. On je tada definisao sledeće prioritete: “DS će izaći sa programom za izlaz iz krize koji će počivati na: obrazovanju, poljoprivredi i energetici”. – 14. II. 2012, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=11&dd=14&nav_category=11&nav_id=660275 (pristup: 16. 12. 2012). Malo kasnije, ali već u ulozi predsednika, Đilas u razrađenijoj varijanti ponavlja prioritete: “On je stranačkim kolegama danas predočio osnove tog plana, koji mora biti utemeljen na ulaganju u poljoprivredu i prehrambenu industriju, energetiku i infrastrukturu, učvršćivanju pravne države i ulaganju u obrazovanje.” – 25. II. 2012, <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/354847/Djilas-Bivsi-ministi-da-vrate-poslanicke-mandate> (pristup: 16. 12. 2012). Zanimljiva je u ovom kontekstu i neka vrsta pretnje koju upućuje profesor Ivić, kada govori o obrazovnoj strategiji u Srbiji. Pošto je, na primer, 2010. “diplomiralo 5.500 menadžera, a samo 600 stručnjaka za poljoprivredu”, profesor Ivić upozorava: “ako same obrazovne institucije ne urade reviziju, život će ih sigurno naterati na to”. – 3. 12. 2012, <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Sve-manje-dece-sve-vise-fakulteta.sr.html> (pristup: 5. 12. 2012).

prenosi putem obrazovanja? Ko ima koristi od tog znanja?¹¹ Odgovor na svako od ovih pitanja upućuje na to kako vidimo i razumemo društvo u kome se ta pitanja postavljaju.

Kako predložena Strategija odgovara na ova pitanja? Na pitanja u čije ime govori i kome se obraća – to jest, čije je znanje – Strategija daje nedvosmislen odgovor – reč je o “Srbima”: u njihovo ime se govori i njima se obraća; “srpsko” znanje, to jest kultura i nasleđe čine legitiman sadržaj obrazovanja.¹² Kada je reč o svrhama, i tu nema mnogo premišljanja: treba obezbediti da “Srbi” opstanu tako što će se putem obrazovanja prilagoditi potrebama privrede.

Pored toga što se ovde mora istaći da nije moguće utvrditi ni srpski identitet, ni srpsku jednu kulturu, tradiciju ili nasleđe, koje onda treba *istrajno i posvećeno* čuvati i

---

¹¹ U vezi sa ovim pitanjima, i nizom mogućih odgovora na njih, vidi Michael W. Apple, *Ideologija i kurikulum*, preveo Đorđe Tomić (Beograd: Fabrika knjiga, 2012).

¹² Pored onoga što sam rekao u četvrtoj napomeni, ovde dodajem još tri citata iz Strategije u vezi sa visokim obrazovanjem koji jasno ukazuju na etničku karakteristiku legitimnog znanja: “VŠU [visokoškolske ustanove] će, svojim studijskim programima, drugim aktivnostima i ponašanjem, biti stalan aktivan činilac očuvanja kulturne tradicije, nacionalnih i kulturnih specifičnosti i razvoja nacionalnog identiteta” (str. 88). Da se u Strategiji pod jednim nacionalnim identitetom uvek podrazumeva privilegovani etno-nacionalni identitet, u odnosu na koji su ostali identiteti u stvari identiteti drugog reda, vidi se iz sledećeg navoda: “Obrazovanje na akademskim studijama značajno doprinosi tehnološkom razvoju, demokratizaciji zemlje, socijalnoj inkluziji i smanjenju siromaštva, podizanju kulturnog nivoa stanovništva, održavanju i razvoju nacionalnog i kulturnog identiteta srpskog naroda i nacionalnih manjina, negovanju kulturne raznolikosti i tolerancije” (str. 95). Kako taj etno-nacionalni identitet prema zamisli autora Strategije skladno uleže u žlebove tržišta ilustruje, na kraju, i ovaj stav o doktorskim studijama iz kulture: “Istraživanje u oblasti umetnosti, društvenim i humanističkim naukama fundamentalno je bitno za razvoj društva, unapređenje kulturnog identiteta i očuvanje nacionalnog identiteta. Konkretni primer socijalnog i ekonomskog uticaja istraživanja u oblasti umetnosti, društvenih i humanističkih nauka vidi se u direktnom uticaju na izvođačke umetnosti, kreativnu industriju, finansijske servise i turizam” (str. 129). I to je mera stvari kada se ukrste jedan (etno)nacionalni identitet i tržište: očuvanje tog identiteta zgodno je za turističke svrhe. Od toga je ipak i dalje zanimljivije šta to sprečava autore Strategije da umesto jednog govore o više kulturnih identiteta, tradicija, nasleđa, uključujući tu i one etničke.

prenositi, važno je uvideti i da to nešto “srpsko” služi kao opravdanje za izlaženje u susret privredi. Mi moramo obrazovanje prilagoditi potrebama tržišta jer samo tako čuvamo ono “srpsko” koje nam je najbitnije. Tako se pod krinkom nečega “srpskog” društvo prepušta (ili “prodaje”) tržištu.

2.1. Koja “srpska” tradicija?

Identitet i tradicija shvataju se kao okosnice duž kojih se prave izbori i oblikuje obrazovanje. Ali, te okosnice nisu samostalne. Sadržaj Strategije jasno pokazuje kako se obrazovne želje rastežu između tradicije i nacionalnog identiteta, s jedne, i takozvanih evropskih vrednosti, s druge strane. Pri tom, pod krinkom evropskih vrednosti uglavnom se poturaju potrebe privrede i tržište.¹³ Argument se može sažeti ovako: obrazovanje treba reformisati tako da se sačuvaju tradicija i identitet a ujedno i podrži ekonomski razvoj kako Srbija ne bi ostala na evropskoj periferiji.

210 No, s kojim god razlogom da se neko poziva na evropske vrednosti i kako god da shvata te vrednosti, očigledno je da tu nije reč isključivo o razvoju. Taj razvoj podrazumeva i supstancijalnu promenu društva. Stalno insistiranje na očuvanju “nacionalnog” identiteta i tradicije u stvari pokazuje da su autori Strategije svesni promene koju razvoj podrazumeva, a koju bi oni da izbegnu naivno verujući u performativnu moć mantre o očuvanju. Povrh toga, oni kao da gube iz vida da naglašavanjem očuvanja kao jednog od dva ključna zadatka obrazovanja idu naruku svima koji bi zarad tog očuvanja da osujete i razvoj i promenu. Pitanje je jednostavno: šta ako oni koji sebe vide kao nosioce i branitelje “nacionalne” tradicije i identiteta ne žele promenu? Ili: šta ako tradicija koju treba sačuvati nije saglasna sa razvojem kome se teži? Konačno: šta ako tradicionalni identitet koji se štiti nije dovoljno inkluzivan da obuhvati sve koji žive u Srbiji i tako obezbedi minimum građanske solidarnosti?

U raznim obrazovnim dokumentima, pa i u Strategiji, ne kaže se tačno na koji se “nacionalni” identitet misli. To, međutim, nije posledica svesti o tome da je nemoguće do kraja definisati kolektivne identitete. Naprotiv, razlog je mnogo banalniji, ali i zloćudniji: autori očito smatraju da se podrazumeva na koji se identitet tu misli. Nažalost, tako se širi prostor i za sledeća tumačenja stručnjaka u vezi sa obrazovnim reformama u Srbiji:

Nacionalno (srpsko) obrazovanje se prilagođava procesima modernizacije (vester-nizacije) ali se tome opiru tradicionalni elementi društva – porodica, crkva, epska

---

¹³ Evropska vrednost mogla bi biti i liberalna ustavna demokratija, ali se o tome u dokumentima ne govori. Vratću se na to u poslednjem, trećem odeljku. Vidi ovde i belešku 18.

nacionalna svest, mitološki sistemi. Susret sa modernim ne može se izbeći. Pitanje je za obrazovni sistem kao i za kreatore obrazovne politike i društvenog razvoja da li egoističkom društvu treba dati prednost u odnosu na solidariističko. Briga za društvo je potisnuta u odnosu na stvaranje malog (i velikog) kapitaliste.¹⁴

Ili:

Svaka nacija je na svoj način jedan personalni entitet. Narodna duša živi u pokoljenjima. Jedan se narod kroz vekove na isti način raduje i tuguje, peva i plače, miri i svađa, brani i napada. Dakle, telesnoj srodnosti ljudi jedne nacije odgovara njihova duhovna srodnost. Pri stapanju individualnih duša u kolektivnu vrši se neka kristalizacija oko jedne ideje, oko jednog jedra. Isto tako iz tog zajedničkog opštekulturnog akumulatora svaka jedinka genetičkim putem dobija znanje za svoju novu kulturnu dušu.¹⁵

Identitet o kome se govori u ovim navodima ne može se uskladiti sa promenom. Ako se zahteva zaštita tog identiteta i te tradicije, onda nema ništa od promena o kojima se govori u Strategiji. To treba jasno reći. I na ovakve prigovore treba jasno odgovoriti. Identitete je teško definisati. Oni se artikulišu i usvajaju putem tumačenja. Zbog toga su predmet stalnog utvrđivanja, preispitivanja i menjanja. Čuvanje identiteta stoga treba razumeti kao proces u kome se ti identiteti neprekidno utvrđuju, preispituju i menjaju. Ako se to ne kaže, onda je moguće da se pozivanjem na zvanične dokumente zagovara zaštita jednoznačno shvaćenih, krutih identiteta koji se opiru promeni. Reforma obrazovanja u Srbiji mora podrazumevati proveru

211

---

¹⁴ Zoran Avramović, "Problemi modernizacije obrazovanja u Srbiji", izlaganje sa skupa "Društvene promene u Srbiji i reforma obrazovanja", koji je održan 15. oktobra 2011. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, u organizaciji Srpskog sociološkog društva i Instituta za pedagoška istraživanja. Izlaganje je objavljeno u časopisu *Nacionalni interes* no. 3/2011, str. 9-31, citat na str. 12; dostupno i na <http://www.nacionalniinteres.rs/ni-2011-broj-03.pdf>.

¹⁵ Petar Anđelković, "Versko obrazovanje i nacionalni identitet", izlaganje sa skupa "Društvene promene u Srbiji i reforma obrazovanja", koji je održan 15. oktobra 2011. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, u organizaciji Srpskog sociološkog društva i Instituta za pedagoška istraživanja. Izlaganje je objavljeno u časopisu *Nacionalni interes* no. 3/2011, str. 241-260, citat na str. 242; dostupno i na <http://www.nacionalniinteres.rs/ni-2011-broj-03.pdf>.

i prevrednovanje postojećih tradicija. Ta reforma se ne može sprovoditi u ime jedne konkretne “srpske” tradicije – koja se “podrazumeva” i na koju se odnose i gornji navodi – ne samo zato što se ta tradicija opire promeni, već pre svega zato što je ona “iznedrila” legitimacijsku matricu za zločine srpske strane u ratovima iz devedesetih i što sprečava stabilizovanje srpskog društva i države u dvehiljaditim. U središtu reforme obrazovanja upravo mora biti prevrednovanje i odbacivanje te tradicije i tog identiteta.

Povrh toga, u domaćem kulturnom nasleđu ima raznih tradicija koje zagovaruju različite vrednosti i služe kao temelj za različite kolektivne identitete. Jovan Skerlić je, na primer, početkom 20. veka pisao:

Mi smo bez onog feudalnog romantizma, i ne mislimo da je sva veličina naše rase u srednjovekovnim vladarima i sjajnoj vlasteli u pancirima i sa čelenkama. To nije više ono detinjasto preceanjivanje sama sebe, naivna vera u “srpsku kulturu” i apsolutnu nadmoćnost srpskog naroda, izabranog naroda na zemlji.

Pored svega poštovanja za narodnu prošlost, mi ne dajemo ni prebijene pare za “istorijska prava”, i mi smo duboko ubeđeni da pravo jednoga naroda na život ne počiva na prašnjavim pergamentima i svadbenim ugovorima vladarskim.¹⁶

- 212 U našem nasleđu imamo tradicije u kojima je srpski identitet uglavnom saglasan sa kolektivnim identitetima koji su obuhvatniji od etničkih. Tako su srpsku naciju – u revolucionarno-demokratskom i nacionalističkom (u devetnaestovekovnom smislu tih reči) duhu – videli recimo Vuk Karadžić i Đuro Daničić. A gotovo ceo dvadeseti vek Srbi su živeli u zajednici čiji kolektivni identitet nije bio etnički. Da li su autori, kada u Strategiji kažu “tradicija”, mislili možda na čuvanje jedne takve tradicije? Sva je prilika da nisu. Identitet i tradicija o kojima oni govore deluju kao zatvoreni (u smislu neinkluzivni) i izolacionistički. Razume se, i ideja o genetskom prenošenju kulturne duše takođe ima svoju tradiciju u domaćem nasleđu. Njen zagovornik bio je, recimo, u vreme malo posle Skerlića, Vladimir Velmar-Janković.¹⁷ Zbog toga je važno jasno reći na koje se tradicije

---

¹⁶ Jovan Skerlić, “Obnova naše rodoljubive poezije”, u Predrag Palavestra (prir.), *Kritički radovi Jovana Skerlića* (Novi Sad/Beograd: Matica srpska/Institut za književnost i umetnost, 1977), str. 479–489, citat na str. 488.

¹⁷ Vidi Vladimir Velmar-Janković, *Pogled s Kalemegdana. Oglad o beogradskom čoveku* (Beograd: Prosveta, 1992; prvo izdanje 1938). Ova “genetska” tradicija našla je svoj put i do udžbenika za osnovnu školu. Institucionalizovalo ju je Ministarstvo prosvete svojim odobrenjem od 5. jula 2002. godine. Tom odlukom Ministarstvo je odobrilo čitanku *Krila plave pesme* za šesti razred osnovne škole,

i identitete odnosi tekst Strategije unutar kulturnog i političkog nasleđa ljudi koji žive u granicama države Srbije.

Reforma obrazovanja, kao i reforma društva, mora se zasnivati na preispitivanju i prevrednovanju kulturnog nasleđa koje se sastoji od mnogo tradicija i identitetskih obrazaca. Razni aspekti obrazovanja nužno prave izbor iz tog mnoštva prema vrednostima i potrebama u skladu sa trenutnim okolnostima. Zbog toga, umesto termina “očuvanje”, “zaštita”, treba da stoje termini “preispitivanje”, “kritičko usvajanje”. Pored toga, naglasak bi trebalo pomeriti sa sadržaja na vrednosti. Sve to zahteva i da se promeni samo razumevanje obrazovanja.

2.2. Čuvanje identiteta ili društva?

Stvari su tu mnogo ozbiljnije od puke činjenice da zamišljeni i stvarni adresat obrazovanja nisu isti. Koliko god se i u Strategiji i u postojećim kurikulumima insistiralo na “Srbima” kao zamišljenim adresatima, u stvarnosti nisu svi adresati obrazovanja ti Srbi. No, to je tek prvi korak. Ni svi “stvarni” Srbi ne poklapaju se sa onim zamišljenim “pravim” Srbima kojima se navodno obraća, a koji se u stvari žele proizvesti obrazovanjem. Tu je pre svega reč o potiskivanju samog društva i njegovog oblikovanja kao središnjeg predmeta obrazovanja stalnim isticanjem jednog navodno zaokruženog identiteta, kulture, tradicije, nasleđa. Pošto se pozivanjem na taj identitet delegitimiše svaki pokušaj da se povede razgovor o društvu i njegovom oblikovanju, uklanja se i poslednja prepreka koja bi mogla da spreči prisilno prilagođavanje društva navodnim potrebama privrede, a zaista potrebama najjačih aktera (individualnih ili kolektivnih, svejedno) unutar društva. Tako se pozivanje na privredu, s jedne, i na identitet, s druge strane, pokazuju kao mehanizmi koji ne

213

čija je autorka Milka Andrić, a recenzenti profesori sa Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Učiteljskog fakulteta iz Užica. Čitanku je objavio Zavod za udžbenike. Na strani 133, pod naslovom “Ja znam ko sam”, autorka čitanke daje sledeća uputstva za razumevanje jedne pesme: “U pesmi o svom poreklu govori srpski car Dušan. Ali, carevom glasu pridružuje se i glas svakog pripadnika srpskog naroda. Jer pesma, u stvari, kazuje o poreklu svakog Srbina, dakle, svih nas. Razmisli šta o tebi govore zvona sa nemanjičkih zadužbina. [...] Koliko i kako i sam jezik kojim govoriš i književnost koju voliš pružaju razloge da se dičiš svojim poreklom?” Na istoj strani, pod naslovom “Sa svecima i kraljevima ja sam u srodstvu”, nalazi se par pitanja posle kojih sledi jasan nalog učenicima: “Šta manastiri i crkve predstavljaju u duhovnom nasleđu srpskog naroda? – Zašto se i ti možeš pridružiti carevom glasu i tvrditi da si sa svecima i kraljevima u srodstvu? – O nasleđu koje su nam ostavili Nemanjići kazuju istorija i poezija. – Seti se svih tih svedočenja, prizovi ih i okupi u sebi, pa dokaži da znaš ko si.”

treba da obezbede opstanak jednog kolektiva (makar taj kolektiv odredili i kao “srpski”): oni treba da zaštite i prošire privilegije povlašćenih grupa unutar tog kolektiva.

Obrazovanje koje izlazi u susret takvim potrebama razara društvo, kida veze solidarnosti između njegovih pripadnika, i na duže staze u stanju je da proizvede isključivo socijalnu nestabilnost. To je, na kraju, razlog zbog koga uprkos načelnoj saglasnosti oko obrazovnih prioriteta izostaju očekivani obrazovni učinci: obrazovanje oko kog je postignuta saglasnost može zadovoljiti samo partikularne interese privilegovanih grupa. Putem tog istog obrazovanja, te privilegovane grupe uspeavaju da obezbede društveni konsenzus, to jest pristanak većine da su ponuđena obrazovna rešenja ujedno i najbolja, bez obzira na to što ta rešenja razne segmente te većine na različite načine ostavljaju u podređenom položaju.

3. DEMOKRATIJA ZA OBRAZOVANJE

214 Jedno od rešenja za ove obrazovne paradokse bilo bi i odustajanje od zahteva da se mora postići konsenzus oko osnovnih svrha obrazovanja. Spas je upravo u neslaganju. Obrazovanje bi trebalo da predstavlja i ujedno proizvodi normativni okvir – koji pojedincu garantuje moralnu autonomiju, ljudsko dostojanstvo, slobodu, jednakost, ravnopravnost, demokratska prava i socijalnu pravdu – unutar koga je moguće ne slagati se oko bitnih stvari. Nadalje, obrazovanje bi moralo da osposobi građane da se argumentovano ne slažu, te da budu u stanju da razumeju stavove sa kojima se ne slažu. Drugim rečima, obrazovanje bi moralo biti prva arena u kojoj se učenici pripremaju za argumentovano i promišljeno pregovaranje o društvenim aranžmanima.¹⁸ Otuda bi odmah moralo biti jasno zašto ne

---

¹⁸ Vidi Ejmi Gatman, “Demokratsko obrazovanje”, prevela Slobodanka Glišić, *Reč* br. 82, str. 277–348. Dostupno i na <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/wp-content/uploads/2012/03/09-Ejmi-Gatman.pdf>. Razume se, u vezi sa tako definisanim obrazovanjem mogla bi se s pravom postaviti ista ona identitetska pitanja s početka trećeg odeljka: *U čije ime govorimo? Kome se obraćamo? U koje svrhe to činimo?* U jednom drugom domenu, koji nipošto nije daleko od sfere obrazovanja, autori iz Foruma Iuris, radeći početkom dvehiljaditih na modelu ustava Srbije, ponudili su sasvim prihvatljiv odgovor u preambuli svog predloga, koja glasi: “Građani i građanke Srbije, odlučni da organizuju društveni i politički život na način koji će garantovati ljudsko dostojanstvo, slobodu, jednakost, nacionalnu ravnopravnost, demokratiju i socijalnu pravdu; da uspostave mirne i ravnopravne odnose sa susednim državama i narodima koji u njima žive; da budu prihvaćeni kao ravnopravni članovi međunarodne zajednice; da spreče svaku buduću akciju koja bi bila usmerena na protivustavnu uzurpaciju javne vlasti ili na

samo potrebe privrede, nego ni prirodne i tehničke nauke, koje naizgled najlakše odgovaraju na takve potrebe, nisu dovoljne i ne mogu biti temelj obrazovanja.

Iz toga pored ostalog sledi da preispitivanje i kritičko usvajanje treba da važi i za onaj drugi pol Strategije, navodnu potrebu da se društvo u Srbiji razvije i uskladi sa standardima Evropske unije. Nema razloga da se norme i obrasci Evropske unije nepromišljeno prepisuju, i to ne zato što smo “mi” na neki način posebni, bitno drugačiji od ostatka sveta, nego naprosto zato što nije izvesno da su to u principu sve dobra rešenja. Samim preispitivanjem tih rešenja – što bi moralo da vodi do toga da neka od njih budu usvojena, a neka izmenjena pre nego što se usvoje, dok bi neka mogla biti i odbačena – već bismo se ponašali kao zreli pripadnici te šire zajednice koji su u stanju da joj i sami doprinesu.

Iz ovoga je jasno zašto ni dokument o obrazovnoj strategiji, ovakav kakav je, neće biti element stabilnosti. Tim dokumentom se upravo one stvari koje moraju biti predmet pregovaranja (“nacionalni” identitet i tržište) postavljaju kao neprikosnovene i izvlače izvan dosega javnog preispitivanja. Kreatori jedne takve obrazovne politike tako se pokazuju dvostruko nesposobnim. S jedne strane, oni teže da odneguju generacije građana koje nisu u stanju da se upuste u oblikovanje i preoblikovanje društvenih aranžmana, dakle građane koji nisu sposobni da se nose sa neizvesnošću. S druge strane, oni se tim građanima lažno predstavljaju kao ljudi koji imaju znanje o budućnosti, i s obzirom na to znanje u stanju su da im garantuju egzistencijalnu izvesnost. Jasno je, međutim, da oni to znanje nemaju, i da svoja obećanja ne mogu ispuniti.

215

---

monopolsku koncentraciju vlasti u rukama jedne partije ili u ime jedne ideologije – donose USTAV REPUBLIKE SRBIJE.” – *Predlozi za novi ustav Srbije*, priredio Zoran Lutovac, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, 2004, str. III.

Dean Duda.